

Oponentský posudek disertační práce MgA. Lucie Bartůňkové, **Spontánně motivované nápisy a kresby v sakrálním prostoru** obhajované na FHS UK

Vedoucí práce: doc. ak. mal. Jaroslav J. Alt

Fenomén spontánně motivovaných nápisů a kreseb označovaných jako historická graffiti¹ se zatím v české odborné produkci nedočkal systematické pozornosti. Převažují práce omezené na jeden konkrétní nález nebo soubor, a ani těch není mnoho. O metodologické uchopení problematiky se úspěšně pokusila pouze Marie Malivánková Wasková, ta se ovšem soustředila především na epigrafickou stránku tohoto fenoménu.² Jakkoli náleží velká část graffiti právě epigrafice, zdaleka se tím tento fenomén nevyčerpává. Právě v rozšíření pohledu na další aspekty historických spontánních nápisů a kreseb spočívá vysoká hodnota předložené disertace. Zejména v první kapitole prezentuje autorka fenomén graffiti z nejrůznějších úhlů pohledu a přináší tak řadu užitečných **metodologických podnětů** pro další výzkum. Ačkoliv titulem své práce vzbuzuje dojem, že omezila svou pozornost „pouze“ na sakrální prostor, nejen úvodní kapitola dokazuje, že neztrácí ze zřetele celou pestrou škálu těchto spontánních projevů (mnohdy ovšem stojících na nerozlišitelné hranici spontaneity), které komparuje s materiálem získaným v sakrálních objektech. Práce tak vyniká vsutku syntetickým záběrem.

Disertační spis Lucie Bartůňkové je v tom nejvlastnějším slova smyslu **mezioborovým** výkonem. Dotýká se dějin umění, zejména ikonografie, dějin architektury a stavebních řemesel, uměleckých technik, ale i řady historických témat (například dějin cestování a turismu), archeologie, etnografie, velmi podstatným způsobem také paměťových studií, sémantiky a sémiologie, dokonce i sociologie nebo antropologie. K tomu, aby byla dokonalým úvodem do studia historických graffiti, chybí hlubší epigrafická analýza jejich nápisové složky, stejně jako takovou analýzou podmíněná důkladnější pozornost jejich jazykové stránce. To jsou však „opomenutí“ v úvodu přiznaná a deklarována, která díky autorčině obdivuhodnému přehledu po literatuře a zcela účelnému (a vždy pečlivě citovanému) včlenění již publikovaných poznatků do celku práce jako opomenutí nepůsobí.

¹ Autorka se v úvodu pokouší rozkrýt i etymologii termínu *graffiti* a uživatelskou praxi. Správně jej odvozuje z italských sloves *graffiare* a *sgraffiare*, z kterých pochází také již v češtině dávno zdomácnělé sgrafito. V praxi se pak termín graffiti často užívá i pro *dipinti*, tedy malované či kreslené nápisy a kresby, a tak tomu zřejmě už zůstane (nahrává tomu pochopitelně i ta skutečnost, že *graffiti* a *dipinti* se často vyskytují na jednom místě, v jednom souboru). Dodal bych jen, že sám termín *graffiti* se užívá i v jazyce původu, tedy v italštině (jako pomnožné masculinum), ovšem ono významové splynutí s termínem *dipinti* není v italštině možné.

² Marie Malivánková Wasková, Návrh klasifikace historických spontánních nápisů, SAP 64, 2014, s. 109-150.

Zapomenout samozřejmě nelze na původní obor Lucie Bartůňkové, a tím je restaurátorství. Teprve díky vlastním nálezům a zkušenostem, kontaktům s kolegy a mnohaletému shromažďování poznatků o historických graffiti v českých zemích (opět včetně bezpečné znalosti těch nemnohých domácích a trochu početnějších zahraničních publikací k tématu) mohla vzniknout **heuristická základna**, která autorce umožnila napsat práci s tak širokým záběrem a natolik komplexní.

V dalším bych se chtěl zastavit u několika problémů, které mě v této disertační práci mimořádně zaujaly. Na prvním místě je to otázka **memoriálního charakteru graffiti**, tedy zápisů vědomě učiněných pro paměť, jako připomínka a „stopa“. Jsou i graffiti součástí memoriální kultury? A vylučuje se takový *pro memoria* zanechaný nápis se spontánností? Podle mého názoru určitě ne a příklady uváděné Bartůňkovou mě o tom přesvědčují. Záleží samozřejmě na motivaci autora nápisu, kterou ale nelze bezprostředně zkoumat. Přesto je velice pravděpodobné, že značná část graffiti vznikla s memoriálním záměrem. Což nijak neodporuje jiné „očividné“ tezi, že další jejich velká část byla aktem náhody, mechanické replikace, hry, napůl bezděčným konáním vyplňujícím nudu. Tyto možnosti bere Bartůňková svědomitě ve své typologii graffiti v potaz. Je tu vlastně paralela se základním dělením historických pramenů, které se učí v každém historickém prosemináři (podle Bernheima a Topolského), dělení na „stopy“ (pozůstatky, bezprostřední prameny) a „tradiční“ (zprostředkované prameny).

S úvahami o memoriální funkci graffiti se dostáváme k zajímavým **souvislostem s dalšími typy pramenů**, které Bartůňková v několika případech objektivně připomíná. Na prvním místě jsou to památníky (štambuchy). Soubory graffiti, kde se zachovaly nápisy typu: „Byl jsem tu“ jsou vlastně velkým památníkem, na rozdíl od něj však nemají konkrétního příjemce a nejčastěji se dochovaly v několika časových vrstvách. Dva mezní příklady: barokní „skalní štambuch“ v lokalitě Großjena u Naumburgu obsahuje jména a erby „zapsavších se“ – ovšem nikoliv spontánně, ale na základě určité koncepce.³ Oficiální charakter těchto skalních rytin a reliéfů celou záležitost sbližuje s památníkem, způsob provedení zase s graffiti. Ještě blíže než k památníkům mají graffiti k tzv. pijáckým knihám neboli *Trinkbücher* z 16. století, vzácně dochovaným v rožmberském archivu a v prostředí innsbruckého dvora, do kterých se často už značně podroušení hosté zapisovali velmi spontánním způsobem.

Graffiti mají také mnoho společného s návštěvními knihami. Takovou klasickou kamennou návštěvní knihou se stal slavný dolmen zvaný *Pierre levée*, který sloužil jako plocha pro

³ Hermann Grössler, Ein in den Felsen gehauenes Stammbuch bei Naumburg, in: Archiv für Landes- und Volkskunde der Provinz Sachsen 1, 1891, s. 150-154.

graffiti zanechávaná na něm cestovateli a zvěčněný ve slavném albu *Civitates orbis terrarum*.⁴ Jinou analogií s návštěvními knihami, tentokrát už papírovými, je Bartůňkovou

zaznamenaná snaha přepsat a tím vymazat graffiti ze starších vrstev (s. 284) – viz analogicky nacionálně motivované škrty zápisů v návštěvních knihách na Ještědu nebo na Sněžce z konce 19. století. Naopak nezáměrnou formou přepisování starších vrstev vzniká cosi podobného palimpsestu (s. 26, s odkazem na Půtovou 2017).

Na straně 222 uvádí autorka příklad graffiti v kostelním prostoru, jež inklinuje k epitafu v jakési jeho primitivnější formě (v tyrolském Obsaurs). K tomu je ale třeba zdůraznit, že se jedná o vsutku výjimečný příklad. Osoby, jež si mohly dovolit posmrtné uložení v kostelním prostoru, totiž obvykle nepatřily k sociálním vrstvám, které by se spokojily jen takovouto „provizorní“ formou zvěčnění (ačkoliv epitaf nemusí být na místě pohřbu, zpravidla bývá). Stejně zajímavé, ale i stejně hypotetické je spojení graffiti a ex-voto v případě rytí do nástěnných maleb světců (s. 163n.)? Naopak je asi celkem běžná afinita k ex-voto u přímluvných a děkovných nápisů na frekventovaných poutních místech.

Velmi zajímavým příkladem, který Bartůňková uvádí (s. 224) je nápis v kostele v Ochtiné na slovenském Gemeru. Latinský zápis o velké drahotě s přesně zaznamenanými cenami obilí (!) je snad možné řadit mezi graffiti technikou provedení, avšak ne z hlediska funkce. Má charakter kronikářského záznamu či zápisu v pamětní knize, a na stěnu kostelu byl zapsán snad s nadějí na trvalejší dochování.

⁴ Joris Hoefnagel, "Pierre levée", in: Georg Braun – Frans Hogenberg, *Civitates orbis terrarum*, vol. 5, Cologne 1596, detail.

Tolik o prolínání graffiti jako historického pramene s jinými typy pramenů a také o zatím nepevném postavení graffiti mezi historickými prameny, k němuž tato disertace nejen poskytuje mnoho inspirací a podnětů k zamyšlení, ale současně významně posouvá, „nobilituje“ graffiti mezi prameny, kterým by měla být věnována vážnější pozornost.

Velmi cennou součástí práce Lucie Bartůňkové je i **případová studie** věnovaná spontánním nápisům a kresbám v bývalém piaristickém areálu s kostelem Nalezení svatého Kříže v Litomyšli, která plně stojí na vlastním výzkumu autorky. Důležité jsou její závěry, které vycházejí z podložených úvah a zjištění o distribuci nápisů a kreseb a vedou k promýšlení funkčního využívání prostoru, tedy jednotlivých částí koleje i kostela. Tady se přesvědčivě ukazuje vzájemná užitečnost historického pramenného výzkumu a zjištění vycházejících z výskytu a rozložení graffiti. Na jedné straně nelze spontánní nápisy interpretovat bez znalosti stavebních a „provozních“ dějin objektu, na druhé straně mohou graffiti přinést velmi cenný korektiv a zřejmě i nové poznatky ke skutečnému „životu“ zkoumaného areálu v minulosti. Obzvláště zajímavým prostorem je v tomto případě očištcová kaple.⁵

K méně propracovaným a trochu tápavým podkapitolám práce patří problematika **jazyků** v nápisech (s. 123n.). Je to zřejmě způsobeno v úvodu deklarovaným „potlačením“ epigrafického přístupu k problematice, neboť epigrafický a jazykový rozbor se vzájemně podmiňují. Autorka zde často jen přejímá cizí interpretace. Z oněch tří citovaných Roháčkových faktorů podmiňujících jazyk nápisu hraje, domnívám se, „úřední a kulturně historický úzus“ v případě graffiti menší roli, neboť na rozdíl od oficiálních nápisů se na tvorbě graffiti účastnily jen v malé míře společenské elity. Či se mýlím? Při posuzování jazykové skladby graffiti je třeba vycházet především z poznatků o lokální situaci; pestřejší může být pak jazyk nápisů na místech spojených s větší mobilitou obyvatel, tedy hlavně na poutních místech. K nemilému omylu došlo v popisku k obrázku na straně 124.⁶

Tak široce rozkročená práce se pochopitelně nemohla vyhnout ani dalším dílčím omylům. Je povinností oponenta na ně upozornit, už s ohledem na případnou publikaci této práce, o které by měla autorka vážně uvažovat. Jsou to z větší části omyly opravitelné a ponejvíce marginální povahy.

⁵ K výborné knize Tomáše Malého a Pavla Suchánka, kterou autorka cituje, bych ještě studii doplnil Petr Maťa, *Die Renaissance des Fegefeuers im barocken Böhmen*, in: *Menschen - Handlungen - Strukturen: historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001 s. 139-160.

⁶ Jde o dvojjazyčný německo-latinský nápis z kostela v Liděřovicích. V dvojjazyčném provedení, jak je z obrázku patrné, není nápis *Si deus pro nobis quis contra nos*, jak stojí v popisku, nýbrž ten druhý: *Verbum Domini manet in Aeternum / Das wort des herrn bleibt zu Ewigen*. Je mimochodem zajímavé, že v latině nejsou chyby a i po grafické stránce je vše vzorné, nechybí ani ligatura ve slově *Aeternum*. Autorem musela být tedy poměrně vzdělaná osoba s písarskou zkušeností.

Nejprve tedy k drobnějším lapsům historickým.

- s. 35: Agora jako římská archeologická lokalita. Žádnou takovou jsem nenalezl, předpokládám tedy, že má autorka na mysli athénskou agoru (starověké tržiště).

- s. 38, kapitola 1.3.4: runové nápisy v komorové hrobce na Orknejských ostrovech z poloviny 12. století. Podle autorky mají být jejich původci vikingové, které o pár řádek dál nazývá norskými křižáky. Éra vikingů končí zhruba polovinou 11. století, pro 12. století je tedy toto označení nepřipadné. Orkneje byly v té době součástí norského království a ti mořeplavci tam rozhodně nebyli na „křížové“, tedy christianizační výpravě. A jen na okraj – graffiti psaná runami jsou ve Skandinávii velmi rozšířená, nejen na kamenných nosičích, ale i na dřevě nebo kostech (parozích). Další „runová kapitola“ by se dala napsat o runových nápisech z doby novopohanské, spojené s německým (germánským) nacionalismem v Německu i v našich Sudetech (např. v interiéru tzv. Bismarckových věží – ty mají ovšem nespontánní, oficiální charakter). To se ovšem vymyká zaměření této práce.

- s. 55: Neronův palác Domus aurea v Římě - nápisy zde prozrazují, které z místností byly v renesanci navštěvovány. Tady jde asi jen o nešťastnou formulaci, z kontextu totiž vyplývá, že autorka počítá mezi renesanční osobnosti i Casanovu a markýze de Sade.

- s. 58: interpretace nápisu z roku 1968: *Lenine vzbuď se, Brežněv se zbláznil*. Nejde o satiru na Lenina, jak se v práci uvádí, ale na Brežněva. Zřejmě opět jen formulační nepozornost.

- s. 152: formulace „Měšťané, kteří neměli šlechtický původ“ je nesmyslná. Není asi třeba to dál rozvádět.

- s. 199: šibenice jako symbol politické samostatnosti? Autorka má zřejmě na mysli soudní autonomii, jež se projevovala existencí šibenic (a tedy výkonem hrdelního práva) i u malých měst a městeček (jen do soudních reforem Marie Terezie). I tady šlo ovšem o verdikty vrchnostenských soudů. O politické samostatnosti se nedá hovořit v žádném případě.

- s. 212: „v josefinismu je potírána barokní zbožnost“. Ve skutečnosti šlo o potlačování projevů barokní zbožnosti, hodnocených jako pvěrečné, nikoli zbožnosti jako takové.

- s. 224 Při litomyšlském piaristickém kostele nevznikla „mariánská skupina“, ale mariánské bratrstvo.

- s. 213 Nejsem sice odborníkem na kanonické právo, ale domnívám se, že chováním laiků v sakrálním prostoru se předpisy kanonického práva příliš nezabývají. I za přestupky v sakrálních objektech trestala „světská ruka“, což ostatně autorka sama dokládá odkazem na Theresianu na téže stránce.

- s. 244 Poněkud zmateně vyznívá zmínka o litomyšlském filozofickém ústavu. Na téže stránce se uvádějí dvě různá data založení (1674 je chybně). O poměrně brzký zánik ústavu se vskutku zasloužili jezuité z fakult pražské univerzity, neformuloval bych to ale tak, že to bylo na jejich „přímluvu“, pokud to autorka nemíní ironicky.

K terminologii a pojmům:

- s. 54, 138: Disciplína zvaná prosopografie se věnuje zkoumání určitého okruhu osob (!) podle zvolených kritérií. Nelze tedy zkoumat „prosopografii jeho osoby“, „prosopografii pisatele“, zkratka prosopografii nějakého jedince.

- s. 77, 133: opakuje se zkomolené psaní „long dureé“, správně *longue durée*.

- s. 92: Co je to „votivní moc“? Jde zřejmě o uřeknutí, autorka má asi na mysli magickou moc (například zázračných soch nebo obrazů), za jejíž projevení (nebo s prosbou o její projevení) byly věnovány votivní předměty (nebo i nápisy).

- s. 102: V souvislosti s nápisy v kostnicích bych nehovořil o „dehonestaci pohřebního kultu“, ale spíš o profanaci pietního místa nebo prostě o vandalismu.

Ke jménům:

- Průběžně je citována práce dlouholetého pražského „hradního“ archeologa Petra Chotěbora o rytých nápisech ve svatojiřské bazilice. Zřejmě by se podivil, že se v této práci proměnil v Chotěboře.

- s. 76: správně Mikuláš Talacko z Ještětic (nikoliv Talacký); autorem výtvarné výzdoby Ottových Čech byl Karel Liebscher (nikoliv Liebschherr)

- s. 109: „text Matiegka“ (?!). Jde o zakladatele české historické antropologie Jindřicha Matiegku, který si zachoval historický pravopis svého příjmení; správně má tedy být „Matiegkův text“.

- s. 169 v rakouském Eisenstadtu není „Heydenkirche“, ale Haydnkirche (působil v něm Joseph Haydn).

A jedna pravopisná poznámka:

- s. 17, 81, 136, 227, 254, 258: Používání počestěné podoby slova „gró“ (z francouzského *gros*, ve smyslu většina) je hodně sporné. Internetová jazyková příručka ÚJČ tento pravopis nepřipouští a trvá na *gros*, pouze on-line slovník cizích slov tento tvar uvádí jako alternativní.

Z disertační práce Lucie Bartůňkové vyznačuje velké zaujetí pro téma, které se u nás zatím moc nezabydlelo.⁷ Práce je nejen zpracováním, ale současně obhajobou i propagací historických graffiti s úmyslem upozornit na ně a přispět tak k jejich lepší ochraně nebo přímo záchraně. Zde je velmi důležitá i kapitola o technikách dokumentace, kde autorka bohatě těží z vlastní zkušenosti.

Ani jedna z těchto intencí by se však nemohla naplnit, kdyby práce neprokazovala relevanci a závažnost tématu svou kvalitou. A to bezpochyby prokazuje, zejména díky kulturně historickému rozhledu autorky, díky široké heuristice i díky promyšlené struktuře celého spisu. Proto jednoznačně navrhuji tuto práci k obhájení.

V Praze 5. února 2021

Doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc.

⁷ Jen na okraj poznamenávám, že autorkami dvou asi nejzásadnějších studií o fenoménu graffiti z prostředí historiků (tedy mimo komunitu konzervátorů a památkářů, kteří mají k fenoménu logicky nejbližší) jsou dvě dámy s kvalifikací v pomocných vědách historických, totiž Marie Malivánková Wasková a Ivana Ebelová.